

Dorian Sabo i Josip Berdica

Pravni fakultet Osijek, Hrvatska

dorian.sabo@hotmail.com

jberdica@pravos.hr

Pravo i film Ogled o pravnoj kulturi

Sažetak

Pravo i film je brzo rastuća interdisciplinarna grana kojoj se u moderno doba pridaje sve više i više pažnje, a o kojoj se u našoj široj znanstvenoj zajednici gotovo uopće ne priča. Područje djelovanja prava i filma je raznoliko. Najprije se može promatrati kako pravo i film utječu jedno na drugo te kako taj međuodnos utječe na razmišljanje građanstva – odnosno na razvitak sveopće pravne kulture. Također se film može promatrati kao svojevrsni izvor prava gdje određeni filmovi i/ili filmske scene mogu poslužiti kao određeni prikaz pravnih slučajeva (odnosno case study). U radu se sažeto spominju neki poznatiji filmovi koji su u potpunosti (ili većinu vremena) smješteni u sudnici (tzv. courtroom drama).

Ključne riječi: pravo, film, pravna kultura, popularna kultura, pravni studij, Hollywood.

*„Stojite u jednoj od zadnjih velikih katedrala ove zemlje
utemeljene na pretpostavci da ste vi i samo vi
odgovorni za posljedice svojih djela.“*

(Robert Duvall, *The Judge*)

1. Uvod

Iako ne postoji konsenzus oko toga što bi ona trebala izučavati te kakvim se metodama služiti, interdisciplinarna grana koja izučava odnos prava i filma u posljednje vrijeme sve više zaokuplja pažnju kako među sociolozima, filozofima i estetičarima tako i među pravnim teoretičarima ali i praktičarima. Razlog tomu je i više nego jasan. Film je daleko od toga da bude samo i isključivo zabava. Film je „vrući medij“, a medij je poruka (McLuhan). „Poruke“ koju nam filmovi (danas sve više tv serije a ranije književnost) odašilju u punom su smislu produžetak naših osjetila koji su doslovce zatrpani podacima, koje pak treba znati „čitati“. Upravo tom i takvom „čitanju“, točnije „nagovoru na čitanje“ filma kao „vruće poruke“ suvremene pravne kulture, posvećujemo ovaj naš rad.

Proučavanje dvaju važnih sociokulturnih tvorevina – prava i filma – jest interdisciplinarno „područje-u-nastanku“. Može se razumijevati kao nedavno uspostavljena grana istraživanja unutar ranije etabliranih interdisciplinarnih znanstvenih područja poput prava i društva ili prava i književnosti. Prije otprilike četrdesetak godina pojavila su se prva istraživanja u kojima su se doslovce kombinirale pravne teme s filmom, filmskim pripovijedanjem i popularnim vizualnim imaginarijem. Danas je rašireno shvaćanje da se studij prava itekako može obogatiti onime što o pravu i njegovim institucijama nalazimo na filmskom platnu. Dok postoje mnogobrojne studije, znanstveni i popularni radovi te konferencije van našeg prostora, u našoj domaćoj znanstvenoj zajednici o ovoj se temi skoro uopće ne govori. Ovaj smo rad stoga u drugom važnom segmentu prepustili javnosti baš kako bismo približili pravo i film hrvatskoj zajednici te pružili svojevrsni teorijski okvir za buduća slična razmatranja koja bi potaknula uvođenje ovakvih i sličnih kolegija na naše studije prava.

Rad počinje opisom svakodnevnog utjecaja prava i pravnog sustava na život prosječnog čovjeka kroz definiranje pojma „pravne kulture“ iz čije perspektive je i pisan ovaj rad. Nastavljamo uvođenjem pojma „popularne kulture“ te opisom njezinog utjecaja na svakodnevicu, s posebnim naglaskom dakako na film kao jednim od dominantnih socijalnih medija koji je moguće iščitavati i u okvirima „pravne kulture“. Nakon uvodnih tema u središnjem dijelu rada tumačimo zanimljiv međuodnos pravne i „popularne kulture“ s ukratko naznačenim poznatijim primjerima takvog međuodnosa. Također spominjemo i nekoliko zanimljivih istraživanja o kultivacijskom efektu i o tome kako javnost percipira pravne profesionalce. Sažeto naznačujemo i načine na koje film i pravo, kao discipline, mogu pomoći studentima prava prilikom usvajanja novih znanja, odnosno kako prikazivanje filmova ili isječaka iz filmova tijekom nastavnog procesa mogu poslužiti kao konkretan primjer ili bolje razumijevanje nekih pravnih situacija. Rad zaokružujemo problematiziranjem dominacije

holivudskog filma obzirom da je riječ o prikazima iz uglavnom anglosaksonskog pravnog sustava, te analizom negativnog utjecaja koji takvi filmovi mogu imati na društva kontinentalnog pravnog sustava.

2. Pravo i pravna kultura

„Sav društveni čovjekov život“, reći će Niklas Luhmann, „je izravno ili neizravno prožet pravom“. Pravo je možemo reći isprepletano sa skoro svim sferama života prosječnog čovjeka.³¹⁴ Prosječan čovjek se gotovo na dnevnoj razini susreće i komunicira s pravom, pravnim sustavom i predstavnicima pravnog sustava. Pravo konstantno regulira i utječe na većinu svakodnevnih iskustava prosječnog čovjeka koji, pak, prihvaća takvu sveobuhvatnost jer je, između ostalog, svjestan kako pravni sustav i pravo štite njega osobno, njegova prava i njegove bližnje.

Upravo jer je naš svakodnevni život prožet pravom i pravnim regulacijama, prosječan bi čovjek, usprkos nedostatku formalnog pravnog obrazovanja, o pravu, pravnom sustavu, odvjetnicima i sudovima trebao, zapravo mogao, znati što više može. Istovremeno je zanimljivo primijetiti kako je većina društava na određeni način fascinirana pravom, odvjetnicima, sucima i sl. Ne samo da se pravo prominentno spominje u medijima većine država, već i određeni odvjetnici i suci postaju dobro poznate figure u javnom životu.³¹⁵ Slično je i kod nas.

U svakom društvu, pa tako i u našem, možemo pričati o postojanju takozvane „pravne kulture“ koju Friedman definira kao skup ideja, stavova i vrijednosti koje ljudi u društvu imaju o pravu.³¹⁶ Prema Johnu Bellu, radi se o „specifičnom načinu na koji su vrijednosti, prakse i koncepcije uključene u djelovanje pravnih institucija i interpretaciji tekstova zakona“.³¹⁷ „Pravna kultura“, kako je već ranije rečeno, stoji između prava i kulture, s očito nejasno postavljenim granicama u tumačenjima iz obje perspektive – pravne i kulturološke. Ona predstavlja kulturnu pozadinu prava koja ga kreira i daje mu značenje. Pravo je u određenom smislu kombinacija „trajnih običaja, ideja, vrijednosti, navika i praksi“, odnosno svega onoga što čini središnji dio pojma kulture. Ono se također razlikuje od kulture do kulture jer pravo nije ograničeni skup normi već funkcionira pod svjetlom „lokalnog znanja“.³¹⁸ Friedman će istaknuti da se pod pojmom „pravna kultura“ ne misli na jednu jedinu,

314 Usp. Niklas Luhmann, *A Sociological Theory of Law*, Routledge & Kegan Paul, London 1985, str. 1.; Michael Asimow; Shannon Mader, *Law and Popular Culture: A Course Book*, Peter Lang, New York 2013., str. xii.

315 Usp. Steve Greenfield; Guy Osborn; Peter Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, Hart Publishing, Oxford – Portland, 2010., str. 35.

316 Usp. Lawrence M. Friedman, „Law, Lawyers and Popular Culture“, *Yale Law Journal* 98 (8/1998), str. 1579.

317 Duško Vrban, *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006., str. 211. Budući da se mi ovdje ne možemo previše zadržati na pojmu „pravne kulture“ upućujemo na nama relevantna dodatna pojašnjenja u esejima Lawrencea Friedmana („The Place of Legal Culture in the Sociology of Law“) i Davida Nelkena („Rethinking Legal Culture“) koji se nalaze u: Lawrence M. Friedman (prir.), *Law and Sociology: Current Legal Issues, Volume 8*, Oxford University Press, Oxford – New York 2006, str. 185-199; 200-224. Kao sažeti prikaz povijesnog razvoja i današnjeg stanja rasprave o ovom pojmu upućujemo na: D. Vrban, *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove*, str. 210-221.

318 Usp. Josip Berdica; Toni Pranić, „Law as Culture: Culture about Law“, u: *Current Problems of Legal Theory and Comparative Law*, Ivana Tucak (ur.), Pravni fakultet Osijek, Osijek 2017., str. 84.; Clifford Geertz, *Lokalno znanje: Eseji iz interpretativne antropologije*, AGM, Zagreb 2010., str. 209.

u svakoj zemlji jedinstvenu „pravnu kulturu“. „U nekoj zemlji obično postoji mnogo kultura, jer društva su kompleksna, sastavljena od svakovrsnih skupina, klasa i slojeva“.³¹⁹ Stoga se i prefiks „pravna“ odnosi na onaj aspekt opće kulture koji je povezan s „lokalnim znanjem“ o pravu, pravnim institucijama, čimbenicima i ponašanjima.

To implicira da se „pravnom kulturom“ možemo baviti „iznutra“ i „izvana“, kako je to u svom klasičnom tekstu već naznačio utemeljitelj ovog pojma Lawrence Friedman. Upravo će on predstaviti koncept „pravne kulture“ kao sredstva za naglašavanje činjenice da je pravo najbolje razumjeti i opisati kao sustav, kao proizvod i kanal društvenih snaga. Možemo razumjeti pravo kao „pravilo koje se odnosi na racionalna bića od strane nekoga s legitimnim autoritetom da regulira njihovo ponašanje. On je odabrao frazu „pravna kultura“ kako bi opisao „društvene sile u stalnom dodiru s pravom“, odnosno „one dijelove opće kulture - običaje, mišljenja, načine i razmišljanja“ koje usmjeravaju društvene snage prema ili od prava“.³²⁰ Proučavanje stoga „pravne kulture“ te njezinog međuodnosa s „popularnom kulturom“ (ponajviše filmom) posebno je zanimljivo za istraživanja unutar sve aktualnije interdisciplinarne grane – pravo i film.

3. Film i „popularna kultura“

Prije nego što nastavimo, kratko o vrlo specifičnom ujedno i nezahvalnom za tumačenje pojmu „popularna (pop) kultura“.³²¹ Definiciju „popularne kulture“ možemo proučavati u širem i užem spektru. U širem spektru bi se „popularna kultura“ mogla definirati kao skup svih znanja, stavova i uvjerenja u nekom društvu ili društvenoj skupini. Uži spektar „popularne kulture“ u sebe uključuje postojanje masovno-medijskih proizvoda namijenjenih generalnoj (općoj, globalnoj, masovnoj) konzumaciji.³²² Slično će glasiti i čisto deskriptivni i kvantitativni stav da se radi o kulturi „široko rasprostranjenoj i prihvaćenoj“ od strane društva. Vratimo li se prethodnom govoru o masovno-medijskim proizvodima, film je zasigurno jedan od najvažnijih takvih proizvoda u našem vizualno-virtualnom društvu jer se radi o masovno-komunikacijskom, masovno-društvenom i političkom fenomenu koji je daleko od toga da bude tek puka zabava, spektakl, izvor zadovoljstva ili pak društveni doživljaj.³²³

319 D. Vrban, *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove*, str. 211.

320 Usp. J. Berdica; T. Pranić, „Law as Culture: Culture about Law“, str. 85.

321 Neki su autori skloni reći da je „popularna kultura“ poput pornografije: ne znamo točno odrediti što je ali kad je vidimo znamo o čemu je riječ. Izraz je to koji potječe od njemačkog filozofa Johanna Gottfrieda Herdera koji je u svom djelu *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784) uspoređuje „Kultur des Volkes“ s „Kultur der Gelehrten“. Danas, u duhu postmodernog načina mišljenja, postoje mnoge rasprave, još brojnije definicije i sve manje jasnoće oko toga što bi taj pojam u sebe zapravo uključivao. Ovdje nam je tek uputiti na recentnije uvide kod: Holt N. Parker, „Toward a Definition of Popular Culture“, *History and Theory* 50 (2/2011), str. 147-170.

322 M. Asimow; S. Mader, *Law and Popular Culture*, str. 3. Ističemo zanimljiv esej o odnosu kulture prema masovnoj kulturi i industrijalizaciji koji može pomoći u boljem razumijevanju i naše teme kod: Max Horkheimer; Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, Sarajevo 1989, str. 126-172.

323 Ovdje je dovoljno spomenuti imena poput Slavoj Žižeka (*Pervertitov vodič kroz film*), Gillesa Deleuzea (*Cinéma*), Theodora Adorna (*Composing for the Films*), Stanleya Cavella (*The World Viewed*) i Jeana Baudrillarda (primjerice *The Evil Demon of Images*) koji su rasprave o filmu podigli na jednu višu (filozofijsku) razinu pokazujući tako da je film u svojim etičkim, estetskim i ontološkim značajkama daleko nadmašio bitna obilježja „popularne kulture“ kamo ga se uobičajeno „pakira“.

Moglo bi se reći da „popularna kultura“ na dnevnoj razini utječe na naše živote možda i više nego pravo. Prema jednom istraživanju, svaka američka obitelj u prosjeku provede pet sati dnevno pred televizorom.³²⁴ Ne samo da je pet sati televizije dnevno izrazito puno, već se i razvojem modernih tehnologija, konzumacija pop kulture obavlja i na mnoge druge načine – putem interneta, prijenosnih računala, mobitela i sl. Kada Terry Eagleton kaže da je popularna kultura zaista postala globalna tek s pojavom Charlija Chaplina onda je potpuno jasno gdje se ona sve nalazi, i u kolikim količinama. Čini se da je od „popularne kulture“ još teže pobjeći nego od prava.

Velika većina ljudi u svom mozgu sadrži glomaznu bazu podataka u kojoj se nalaze stotine tisuća slika, audio i video podataka, a koja ljudima pruža okvir pomoću kojeg procesuiraju stvarnost. Filmovi ne samo da su središnja umjetnička pojava našega vremena, već su i jedan od najvećih izvora audio i vizualnih podataka.³²⁵ Filmovi, kao jedan od najvećih produkata pop kulture, stoga imaju izrazito veliki utjecaj na ljudsku svijest te na način na koji ljudi percipiraju društvo i svijet te na način na koji ljudi međusobno komuniciraju, razmišljaju i djeluju.³²⁶ Filmovi su velikoj većini ljudi duboko ukorijenjeni u svijesti. Oni čak na određeni način predstavljaju kolektivno nesvjesno kojim se danas mogu služiti gotovo svi. Čak i osobe koje se ne smatraju ljubiteljima filmova bi se zasigurno mogle sjetiti i prepričati neke poznate scene i citate.

Određeni autori ističu misao da filmovi mogu imati veliki utjecaj na način na koji percipiramo stvarnost.³²⁷ Tako će i Slavoj Žižek, uvodeći nas u svoja razmišljanja o filmu, istaknuti kako se filmom bavi zato da ilustrira neku teorijsku tezu ili da pojednostavi i analizira današnje ideološke trendove, ali i da pojasni primjerice nadilaženje aktualnog putem virtualnog ili „subliminalnu realnost“ filma sa zaključkom: „Istinski sadržaj nekoga umjetničkog djela nalazi se u njegovoj formi, u načinu na koji njegova forma izobličuje/premješta sadržaj koji reprezentira. To je razlog zašto trenuci sublimnog ekscesa, koji se rađaju kroz čistu formalnu manipulaciju sadržajem koji je sam po sebi uobičajen, ponekad čak vulgaran, od filma čine umjetnost, i stoga čine vrijednim pisati o filmu s ljubavlju“.³²⁸ Ta misao je osobito prijemčiva za razumijevanje i dodatno proučavanje odnosa između prava i filma.

Veliki dio svakodneвно konzumirane pop kulture čine materijali pravne tematike³²⁹, pogotovo kada se uzme u obzir široki opseg filmova i televizijskih serija koje kao osnovni motiv imaju odvjetnike,

324 M. Asimow; S. Mader *Law and Popular Culture*, str. xii. U Hrvatskoj, primjerice, 57% djece prema procjeni vlastitih roditelja pred televizorom provodi od jedan do tri sata dnevno, dok 10% roditelja procjenjuje na više od tri sata dnevno. Procjena je, pak, agencije AGB Nielsen da većina djece u Hrvatskoj provodi otprilike tri sata dnevno.

325 Usp. Shulamit Almog; Ely Aharonson, „Law as Film: Representing Justice in the Age of Moving Images“, *Canadian Journal of Law & Technology* 3 (1/2009), str. 10.

326 Usp. Pauline Aranas, „New Horizons meet Lost Horizons: Law, Movies and the Law Library“, *AALL Spectrum* 3 (1/1998), str. 20.

327 O ovome vidjeti kod: Stewart Macaulay, „Images of Law in Everyday Life: The Lessons of School, Entertainment, and Spectator Sports“, *Law and society review* 21 (2/1987), str. 185.; Richard K. Sherwin; Neal Feigenson; Christina Spiesel, „Law in the Digital Age: How Visual Communication Technologies are Transforming the Practice, Theory and Teaching of Law“, *Boston University Journal of Science and Technology Law* 12 (2/2006), str. 227. i sl.

328 Slavoj Žižek, *Pervertitov vodič kroz film*, Antibarbarus – HDP, Zagreb 2008., str. 9.

329 M. Asimow; S. Mader, *Law and Popular Culture*, str. 6.

pravne tvrtke ili određene pravne slučajeve.³³⁰ Stoga, čak i osoba koja nikada u životu nije bila u sudnici, može poprilično precizno opisati izgled prostorije te osobe i procese koji se tamo odvijaju.³³¹ Nebitno kojoj kulturi ili geografskom prostoru pripadaju, praktički svi ljudi na svijetu imaju sličnu vizualnu asocijaciju kada čuju pojmove kao što su „sudnica“, „odvjetnik“ ili „pravo“.³³²

4. Pravo i film

Film je, kako ističe Martha Nussbaum, u našoj kulturi u određenome smislu „nadmjestio roman kao središnji narativni medij koji je moralno ozbiljan i istodobno popularno privlačan“.³³³ Filmovi stoga mogu također, baš poput romana nekada, pridonijeti proučavanju „pravne kulture“. Proučavanje odnosa između prava i filma pruža jedan drugačiji uvid u pravo koji se ipak ne bi mogao postići bez interdisciplinarnog pristupa.³³⁴ Osnovni cilj takvog proučavanja jest pružiti dakako bolje razumijevanje oba ova socijalna konstrukta. Ovdje se pravo i film promatraju kroz prizmu međusobnog utjecaja što može pružiti kvalitetne uvide kako u pravnu tako i u „popularnu kulturu“. Takva proučavanja istovremeno mogu poslužiti studentima i prosječnim ljudima kao neformalno sredstvo edukacije koje će im bolje približiti pravo, pravni sustav i pravne profesionalce.

Jednostavno rečeno, pravo utječe na film (odnosno na „popularnu kulturu“) dok film (odnosno „popularna kultura“) utječe na pravo.³³⁵ Vjerojatno najpoznatiji primjer međusobnog utjecaja prava i filma su takozvana „Miranda prava“ u Sjedinjenim Američkim Državama („Imate pravo na šutnju, sve što kažete može biti upotrijebljeno protiv vas na sudu“, itd.). „Miranda prava“ imaju svoj izvor u presudi Vrhovnog suda Sjedinjenih Američkih Država 1966. godine u slučaju *Miranda v. Arizona* kada je sud izrekao da osobe koje su u pritvoru imaju pravo na šutnju i pravo konzultirati se s odvjetnikom prije ispitivanja.³³⁶ Ubrzo nakon toga Miranda prava postaju neizostavan dio svakog kriminalističkog/detektivskog filma i serije (ponajviše popularne američke detektivske serije *Dragnet* koja se prikazivala kroz osam sezona, od 1951. do 1959.).

Nekoliko desetaka godina kasnije, u slučaju *Dickerson v. SAD* iz 2000. godine, očekivalo se da će Vrhovni sud ukinuti „Miranda prava“, no to se nije dogodilo. Tada je sudac William Rehnquist između ostalog rekao da su „Miranda prava“ toliko ukorijenjena u svijest i pravnu kulturu svih građana da ih se ne može ukinuti.³³⁷ Dakle, s „Miranda pravima“ možemo govoriti o međusobnom utjecaju na

330 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 35.

331 S. Almog; E. Aharonson, „Law as Film: Representing Justice in the Age of Moving Images“, str. 23.

332 Ibid.

333 Martha C. Nussbaum, *Pjesnička pravda: Književna imaginacija i javni život*, Deltakont, Zagreb 2005., str. 27.

334 S. Almog; E. Aharonson, „Law as Film: Representing Justice in the Age of Moving Images“, str. 12.

335 M. Asimow; S. Mader, *Law and Popular Culture*, str. 7.

336 Sve vezano uz ovaj važan slučaj u američkoj pravnoj povijesti može se vidjeti na poveznici: <http://www.uscourts.gov/educational-resources/educational-activities/facts-and-case-summary-miranda-v-arizona> (pristupljeno 6. 2. 2018.).

337 M. Asimow; S. Mader, *Law and Popular Culture*, str. 10-11. Tekst cijele presude može se vidjeti na poveznici: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/530/428/case.html> (pristupljeno 6. 2. 2018.). Inače, sudac William H. Rehnquist (1924-2005) je bio poznat po tome što se u svojim presudama često oslanjao na povijest, pa čak i prilikom presude vezane uz crtane filmove i njihove prikaze američke tradicije i povijesti (tako primjerice u presudi *Hustler Magazine v. Falwell*).

relaciji pravo – „popularna kultura“ – pravo. Na ovom, a i ostalim slučajevima, možemo zaključiti kako filmovi (uostalom kao i drugi dijelovi „popularne kulture“) veliku većinu svoje inspiracije crpe upravo iz pravne kulture društva i međuljudskih odnosa, dok se istovremeno izrazito velik broj ljudi s pravom upoznaje ponajviše kroz filmove i serije.³³⁸ Riječima poznatog dvojca, vanjski svijet (ono što nam se događa u realnosti) postao je izravni nastavak onog svijeta kojeg smo upoznali na filmu.³³⁹ Prijevara je uspjela.

Moglo bi se reći da film mnogima služi kao jedini učitelj prava. Opća populacija najviše informacija o pravu, funkcioniranju pravnog sustava i pravnih institucija stječe upravo kroz gledanje filmova.³⁴⁰ Ipak, film nije uvijek najkvalitetniji učitelj jer često prikazuje iskrivljenu sliku stvarnosti. Iako kroz gledanje filmova ljudi mogu naučiti puno korisnih stvari o pravu, filmovi također mogu prikazivati krive informacije, formirati krive predodžbe, čak i predrasude. To je razumljivo budući da je film u svojoj izvornoj zamisli bio proizvod namijenjen prije svega zabavi i fikciji zbog čega se stječe dojam da se u njemu rijetko kada prikazuju autentične (pravne) situacije.³⁴¹

Doduše, postoje argumenti koji tvrde da bi se i takva iskrivljena verzija prava mogla smatrati korisnom. Doktrina pravnog realizma tvrdi da bi se pravo trebalo promatrati kao ono što pravo jest, a ne što bi pravo idealno trebalo biti. Stoga bi čak i pravno neautentični filmovi pravnim realistima mogli poslužiti kao jedan dodatan izvor razmatranja, kao svojevrsan „pravni tekst“.³⁴² No, ponovno treba voditi računa da i takva iskrivljena verzija prava može postati model percepcije realnosti. Time se u pravom smislu riječi potencijalno miješa ono što je uvijek bilo razdvojeno – virtualno i stvarnost. Ta „zbrka pojmova“, kako kaže Baudrillard, „nigdje više ne čini mogućom vrijednosni sud: ni u umjetnosti, niti u moralu ili u politici“.³⁴³ Dodali bi, ni u pravu. U konačnici, kako kaže Chris Hedges u svojoj inspirativnoj studiji, „opsjena, posebice posredovana filmom, može nadomjestiti stvarnost“.³⁴⁴ Dakle, ne radi se o bezazlenoj „zbrci pojmova“.

Govoreći o interakciji pravne i „popularne kulture“ ne smijemo zaboraviti spomenuti i istraživanja koja su napravljena o kultivacijskom efektu – odnosno o utjecaju konstantnog gledanja filmova i televizije na prosječnog čovjeka. Suvremeni socijalni mediji, osobito Internet, utjecali su ne samo na naš način razmišljanja već upravljaju našim ponašanjem. Društvene mreže predstavljaju svojevrsne „ljudske superorganizme“ koji rastu i razvijaju se, kojima kolaju i kreću se različite stvari.³⁴⁵ Dio tog „superorganizma“ svakako može biti i film.

338 Usp. S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 19.

339 Usp. M. Horkheimer; T. Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, str. 132.

340 Usp. P. Aranas, „New Horizons meet Lost Horizons: Law, Movies and the Law Library“, str. 20.

341 Usp. M. Asimow; S. Mader, *Law and Popular Culture*, str. 8. O odnosu vanjskog svijeta i predstava u našim glavama vidi klasični tekst kod: Walter Lippmann, *Javno mnijenje*, Naprijed, Zagreb 1995., str. 11-30.

342 Usp. M. Asimow; S. Mader *Law and Popular Culture*, str. 9.

343 Jean Baudrillard, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006., str. 67.

344 Chris Hedges, *Carstvo opsjena: kraj pismenosti i trijumf spektakla*, Algoritam, Zagreb 2011., str. 33.

345 Usp. Nicholas A. Christakis; James H. Fowler, *Povezani: Iznenađujuća moć društvenih mreža i kako one utječu na naše živote*, Algoritam, Zagreb 2010., str. 11.

Za naše potrebe su daleko najzanimljivija istraživanja o utjecaju redovitog gledanja televizijske serije Judge Judy na porotnike u pravnom sustavu Sjedinjenih Američkih Država. Porotnici koji su redovito gledali Judge Judy su imali drastično različita razmišljanja od porotnika koji nisu gledali spomenutu seriju. Primjerice, 74% porotnika gledatelja je smatralo da ako sudac šuti to znači da vjeruje svjedoku, dok je isto smatralo samo 13% porotnika koji nisu gledali Judge Judy.³⁴⁶

To i druga istraživanja dokazuju koliku bitnu ulogu igraju filmovi, pop kultura i mediji u oblikovanju percepcija javnosti o pravu, odvjetnicima i pravnom sustavu.³⁴⁷ Izloženost javnosti konstantnom utjecaju „popularne kulture“ može imati i negativne efekte. Zabrinjavajuća su istraživanja prema čijim rezultatima vrlo veliki broj ljudi (gotovo 40%) odvjetnike smatra neetičnim osobama.³⁴⁸ Od 1970.-ih godina pa na dalje mišljenje javnosti o odvjetnicima poprilično se pogoršalo. Istovremeno se može primijetiti kako su od 1970.-ih godina pa nadalje odvjetnici i odvjetničke tvrtke u filmovima bili prikazivani kao izrazito negativni likovi i loše institucije (počeli su biti prikazivani kao nemoralne osobe, nerijetko ovisne o alkoholu).³⁴⁹ Takav negativan prikaz odvjetnika se očituje u izrazito velikom broju filmova, čak neovisno o tome koji je žanr filma. Teško je dati konačan odgovor na pitanje jesu li ljudi naglo razvili negativan stav prema odvjetnicima, što se reflektiralo i u filmovima s negativnim likovima odvjetnika – ili su filmovi naglo počeli prikazivati negativne odvjetnike, što je utjecalo na mišljenje javnosti o odvjetnicima. No, očito je da veza postoji.³⁵⁰

Postoji još jedna neobična povezanost, odnosno sličnost, između prava i filma koja se povremeno spominje u proučavanjima prava i filma, a to je – narativnost. U pravu se narativnost očituje tako da odvjetnik u parnici pokušava stvoriti naraciju, odnosno priču koja bi sucu (ili poroti u anglosaksonskim pravnim sustavima) zvučala uvjerljivo. S druge strane je film sam po sebi naracija, odnosno priča.³⁵¹ Pričanje priče u sudnici u određenim sudskim slučajevima ima poseban značaj, pogotovo kada od optuženika treba odagnati sumnju i stvoriti narativnu interpretaciju njegovih radnji koja bi mu pomogla u postupku.³⁵²

346 Kimberlianne Podlas, „Please Adjust Your Signal: How Television’s Syndicated Courtrooms Bias Our Juror citizenry“, *American Business Law Journal* 39 (1/2001), str. 13.

347 Michael Asimow [et. al.], „Perception of Lawyers – a Transnational Study of Student Views on the Image of Law and Lawyers“, *International Journal of the Legal Profession* 12 (3/2005), str. 407-436.

348 Popis neetičnih odvjetnika na filmovima je doista imponantan. Asimow tako govori o primjerima okrutnih odvjetnika (Richard Gere u filmu *Primal Fear* iz 1996.), odvjetnice nekvalitetnog privatnog života (Cher/*Suspect* 1987), odvjetnika lošeg supružnika i roditelja (Paul Newman/*Mr. and Mrs. Bridge* 1990.) ali i odvjetnika koji imaju problem s ovisnošću (Paul Newman/*The Verdict* 1982; Dustin Hoffman/*Sleepers* 1996; Donald Sutherland/*A Time to Kill* 1996) ili lošim/neetičnim izborom seksualnih partnera (Christine Lahti/*... And Justice for All* 1979), itd. Popis odvjetnika loših profesionalaca nije ništa kraći (usp. Michael Asimow, „Bad Lawyers in the Movies“, *Nova Law Review* 24 (2/2000), str. 579-582).

349 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 62-63.

350 Ibid.

351 Ibid., str. 7.

352 David A. Black, *Law in Film: Resonance and Representation*, University of Illinois, Chicago 1999., str. 35.

5. Pravo, film i studenti

Zanimljivo je vidjeti na koji način bi proučavanje prava i filma moglo utjecati na studente prava, njihovo studiranje i savladavanje novih znanja. Iako to još uvijek nije toliko razvijeno u studijima prava, filmovi se na nekim drugim studijima već redovito i uspješno koriste u edukativne svrhe.³⁵³

Prilikom korištenja filmova u edukativne svrhe na pravnim studijima se stvara zanimljiva dinamika. Više ne možemo pričati o klasičnom odnosu profesor-student jer student u takvim diskusijama najčešće ne igra klasičnu ulogu pasivnog slušatelja. Svaki student već ima nekog iskustva s „popularnom kulturom“, odnosno gledanjem filmova. U nekim slučajevima se studenti mogu smatrati čak većim ekspertima od profesora. U takvim diskusijama nitko nema autoritet ni nad kim, već dolazi do svojevrstnog izjednačavanja svih sudionika konverzacije.³⁵⁴ Studenti nemaju osjećaj da njihova razmišljanja i argumenti o filmovima moraju imati neku podlogu u formalnom obrazovanju te su stoga i opušteniji.³⁵⁵

Profesori koji su provodili takve diskusije o filmovima tvrdili su da se studenti nisu bespogovorno slagali s profesorovim interpretacijama. Studenti bi postali vokalniji nego inače te bi rado dijelili svoja razmišljanja i argumente. Diskusije o filmovima su se stoga pokazale puno interaktivnijima od svakodnevnih predavanja.³⁵⁶ Razgovori o temama poput prava i filma su u načelu bili puno smisleniji i kvalitetniji, kako za profesore, tako i za studente.³⁵⁷

Također je studentima izrazito korisno prilikom usvajanja novog gradiva vidjeti kako određeno pravo ili norma izravno utječu na situaciju koju reguliraju.³⁵⁸ Studente se podučava da na pravo gledaju kao na primjenu pravila na određene činjenice.³⁵⁹ Određeni film i/ili kratki filmski isječak može služiti kao instant i detaljno razrađen primjer tih činjenica. Isto se može napraviti kako bi se prikazale neke poželjne odvjetničke vještine: mogli bi se, primjerice, prikazivati kratki isječci iz filmova kao što su *A time to kill* (1996) ili *To Kill a Mockingbird* (1962).³⁶⁰

Filmovi/isječci se isto tako mogu iskoristiti kao zamjena za komplicirane pravne tekstove koje studenti još uvijek u potpunosti ne razumiju.³⁶¹ Filmovi također studentima mogu približiti općeljudske vrijednosti koje mogu pomoći prilikom obavljanja odvjetničkog posla, kao što su, primjerice, potraga za pravdom te preispitivanje *statusa quo*. Filmovi koji prikazuju moralne odvjetnike mogu pomoći kao svojevrstna antiteza amoralnim normama i pravnim tekstovima koji se nalaze ispred studenata.³⁶²

353 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 22.

354 John Denvir, *Legal realism: Movies as legal texts*, University of Illinois, Chicago 1996., str. xii.

355 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 6.

356 M. Asimow; S. Mader, *Law and Popular Culture*, str. xiv.

357 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 16.

358 Ibid., str. 23.

359 John Denvir, „Law, Lawyers, Film & Television“, *Legal Studies Forum* 24 (2/2000), str. 280-281.

360 Usp. S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 24.

361 Ibid., str. 29.

362 John Denvir, „The Slotting Function: How Movies Influence Political Decisions“, *Vermont Law Review* 28 (4/2004), str. 799.

Filmovi djeluju na jedinstven način – omogućavaju gledateljima da iskuse osjećaje i dožive iskustva koja inače ne bi. Stoga se filmovi mogu koristiti kao pripomoć prilikom humanizacije prava³⁶³ te u određenim situacijama čak mogu pružiti svježju perspektivu. Recimo, zanimljiv je primjer američkog profesora koji je, nakon što je pogledao film *A Cry in the Dark* (1988), dobio novi uvid i bolje razumijevanje odnosa Prvog amandmana i medijskih sloboda u Sjedinjenim Američkim Državama.³⁶⁴ Slično bi se moglo reći i za druge filmove i teme kojima se bave. Moglo bi se reći da film kao što je *Dead Man Walking* (1995) daje zanimljiv uvid u koncept smrtne kazne, ili primjerice film kao *A Civil Action* (1998) u funkcioniranje prekršajnog prava.³⁶⁵ Opcije su doista mnogobrojne.

Možebitni jedini pedagoški problem na koji bi se moglo naići prilikom uvođenja filma u pravničko obrazovanje studenata je približavanje određenih filmova studentima. Neki najpoznatiji i najbolji filmovi svih vremena koji se tiču pravne tematike, kao što su *12 Angry Men* (1957), *Witness for the Prosecution* (1957) i *To Kill a Mockingbird* (1962) bi se današnjim generacijama mogli doimati starima i nezanimljivima, pogotovo što su crno-bijeli.³⁶⁶

6. Hollywood i anglosaksonski pravni sustav

Jedan od najvećih (ako ne i najveći) nedostataka interdisciplinarnе grane proučavanja prava i filma je općenita dominantnost Hollywooda, odnosno američkog filma i time anglosaksonskog pravnog sustava.³⁶⁷ Ne samo da se europska filmska produkcija ne može mjeriti s količinom i utjecajnosti američkog filma, već je i povijesno u proučavanju prava i filma izrazito malo vremena bilo posvećeno kontinentalnom europskom filmu.³⁶⁸ Što je problematično budući je to pravni sustav koji i mi poznajemo.

Mogao bi se iskoristiti argument da je anglosaksonski pravni sustav puno zanimljiviji u filmskom formatu nego kontinentalni. Anglosaksonski pravni sustav je više prilagođen dramatičnim scenama te istovremeno može kvalitetnije prikazati sukob protagonista i antagonista, odnosno dobra i zla.³⁶⁹ Osim toga, za razliku od kontinentalnog pravnog sustava, anglosaksonski pravni sustav ima porotu kao konačnog donositelja odluke. Porota je izrazito efektan motiv u filmskom formatu. U filmovima su osobe koje sjede u poroti izrazito rijetko okarakterizirane pošto smo u stvari mi, gledatelji –

363 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 26.

364 J. Denvir, *Legal reelism: Movies as legal texts*, str. xi.

365 M. Asimow; S. Mader, *Law and Popular Culture*, str. 9.

366 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 96.

367 Iako ne proizvodi najviše filmova (tu prednjače Indija i Nigerija), Hollywood i dalje predstavlja globalno dominantno prisutnu filmsku industriju čiji filmovi uvjerljivo prednjače u profitu. U Europskoj uniji udio najgledanijih američkih filmova porastao je sa 60 posto 1984. na gotovo 72 posto 1991. Do 1996. taj je udio pao na 63 posto (usp. Anthony Giddens, *Sociologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007., str. 476.).

368 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 68.

369 Stefan Machura; Stefan Ulbrich, „Law in Film: Globalizing the Hollywood Courtroom Drama“, *Journal of Law and Society* 28 (1/2001), str. 124 – 125.

prava porota.³⁷⁰ Likovi porote u filmu su isključivo simbolični prikaz nas kao gledatelja.³⁷¹ Takva zanimljiva simbolika i međuigra gledatelja kao porote se ne može ostvariti u kontinentalnom pravnom sustavu.

Dominacija američkog filma može imati neobičan utjecaj na pravnu kulturu prosječnog čovjeka. Recimo, u Francuskoj kada ljudi budu uhićivani traže da im se navedu njihova „Miranda prava“ iako ona nisu predviđena francuskim zakonima.³⁷² Osim toga, ima i puno drugih primjera diljem svijeta gdje su ljudi doživjeli „kulturni šok“ nakon što su ušli u sudnicu i doživjeli situacije potpuno drukčije od onih kakve su vidjeli u filmovima i serijama.³⁷³

Usprkos holivudskoj dominaciji, u kontinentalnoj Europi je istraživanje odnosa prava i filma već uzelo maha te se proučava u velikim europskim državama kao što su Francuska, Njemačka i Španjolska.³⁷⁴ Iako se u tim državama i dalje pretežno analiziraju američki filmovi, istovremeno dolazi i do odmaka od američke hegemonije te implementacije nacionalnog filma u proučavanja. Slično bi se moglo napraviti i kod nas.

7. Zaključak

Ovim smo radom željeli ukazati na potencijale koje istraživanje odnosa između prava i filma ima u kontekstu proučavanja suvremene pravne kulture. U središtu našega zanimanja bila su možda i dva najvažnija socijalna konstrukta današnjice – pravo i film. Pravo neizbježno utječe na gotovo svaki aspekt života svih ljudi određenog društva, a društvo istovremeno biva fascinirano pravom te od najkvalitetnijih odvjetnika i sudaca radi poznate javne i medijske figure. Film je s druge strane jedan od najzastupljenijih socijalnih medija koji utječu ne samo na naš način razmišljanja već i upravljaju našim ponašanjem. U kontekstu našeg razmišljanja pravna kultura, kao skup ideja, stavova i vrijednosti koje ljudi u društvu imaju o pravu, čini se da neizbježno mora uvažiti i takav medij kao što je film.

S druge strane, „popularnu kulturu“ u užem smislu možemo definirati kao sve masovno-medijske proizvode koji su namijenjeni generalnoj konzumaciji. Pop kultura također ima veliki utjecaj na živote većine ljudi, a to može zahvaliti raširenosti moderne tehnologije i vremenu koje ljudi svakodnevno provode u doticaju s tom tehnologijom. Filmovi su posebno zanimljiv proizvod „popularne kulture“ jer su ljudima duboko ukorijenjeni u svijest te također mogu imati veliki utjecaj na način na koji ljudi percipiraju stvarnost. Za naše potrebe su najbitniji filmovi pravne tematike te analiza njihovog utjecaja na pravnu kulturu društva i obrnuto.

370 S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 154.

371 S. Machura; S. Ulbrich, „Law in Film: Globalizing the Hollywood Courtroom Drama“, str. 127.

372 M. Asimow; S. Mader, *Law and Popular Culture*, str. 64.

373 S. Machura; S. Ulbrich, „Law in Film: Globalizing the Hollywood Courtroom Drama“, str. 117-118.

374 Usp. S. Greenfield; G. Osborn; P. Robson, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, str. 286-288.

Spomenuli smo nekoliko primjera u kojima se vidi očiti međusobni utjecaj pravne kulture i „popularne kulture“. Najpoznatiji primjer su „Miranda prava“, odnosno upozorenja, u Sjedinjenim Američkim Državama, koja su od svog začetka postala neizostavan dio svakog kriminalističkog ili detektivskog filma te su se ukorijenila u pravnu kulturu mnogih ljudi, čak i onih koji nisu građani Sjedinjenih Američkih Država. Također je bitno analizirati međudnos pravne i „popularne kulture“ kada se uzme u obzir postojanje kultivacijskog efekta i činjenica da će većina ljudi najviše informacija o pravu dobiti upravo kroz filmove.

Raspravljanje o pravu i filmu te korištenje filmova u edukativne i obrazovne svrhe dosad se pokazalo korisnim na pravnim fakultetima diljem svijeta. Studenti bi u takvim diskusijama postali otvoreniji nego inače te se upuštali u zanimljive rasprave. Profesori su također bili zadovoljniji takvim načinom predavanja. Za nadati se da će takvo što biti skoro uvedeno i na našim pravnim fakultetima.

Vjerojatno najveći problem prava i filma je globalna dominacija holivudskih odnosno američkih filmova. Problem se očituje u tome što Sjedinjene Američke Države poznaju anglosaksonski pravni sustav koji se poprilično razlikuje od kontinentalnog europskog pravnog sustava. Takvi filmovi studente i generalnu javnost kontinentalne Europe uče o pravnom sustavu koji je za njih apsolutno irelevantan. Usprkos tomu, postoje države kao što su Francuska, Njemačka i Španjolska koje su uspješno uklopile nacionalne filmove u podučavanje prava i filma te dale primjer koji bi mogao biti koristan i nama.

Literatura:

- Almog, Shulamit; Aharonson, Ely, *Law as Film: Representing Justice in the Age of Moving Images*, Canadian Journal of Law & Technology 3 (1/2009), str. 1-51
- Aranas, Pauline, *New Horizons meet Lost Horizons: Law, Movies and the Law Library*, AALL Spectrum 3 (1/1998), str. 20-21.
- Asimov, Michael, *Bad Lawyers in the Movies*, Nova Law Review 24 (2/2000), str. 533-594.
- Asimov, Michael [et. al.], *Perception of Lawyers – a Transnational Study of Student Views on the Image of Law and Lawyers*, International Journal of the Legal Profession 12 (3/2005), str. 407-436.
- Asimov, Michael; Madder, Shannon, *Law and Popular Culture: A Course Book*, Peter Lang, New York 2013.
- Baudrillard, Jean, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006.
- Berdica; Josip, Pranić, Toni, *Law as Culture: Culture about Law*, u: *Current Problems of Legal Theory and Comparative Law*, Ivana Tucak (ur.), Pravni fakultet Osijek, Osijek 2017., str. 81-91.

- Black, David A., *Law in Film: Resonance and Representation*, University of Illinois, Chicago 1999.
- Christakis, Nicholas A., Fowler James H., *Povezani: Iznenadjuća moć društvenih mreža i kako one utječu na naše živote*, Algoritam, Zagreb 2010.
- Denver, John, *Legal reelism: Movies as legal texts*, University of Illinois, Chicago 1996.
- Denver, John, *Law, Lawyers, Film & Television*, Legal Studies Forum 24 (2/2000), str. 279-300.
- Denver, John, *The Slotting Function: How Movies Influence Political Decisions*, Vermont Law Review 28 (4/2004), str. 799-812.
- Terry Eagleton, *Kultura*, Naklada Ljevak, Zagreb 2017.
- Friedman, Lawrence M., *Law, Lawyers and Popular Culture*, Yale Law Journal 98 (8/1998), str. 1579-1606.
- Friedman, Lawrence M., (prir.), *Law and Sociology: Current Legal Issues, Volume 8*, Oxford University Press, Oxford – New York 2006.
- Geertz, Clifford, *Lokalno znanje: Eseji iz interpretativne antropologije*, AGM, Zagreb 2010.
- Anthony Giddens, *Sociologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007.
- Greenfield; Steve, Osborn, Guy, *Where Cultures Collide: the Characterisation of Law and Lawyers in Film*, International Journal of the Sociology of Law 23 (2/1995), str. 107-130; doi: <https://doi.org/10.1006/ijsl.1995.0007>
- Greenfield, Steve, Osborn; Guy, Robson, Peter, *Film and the Law: The Cinema of Justice*, Hart Publishing, Oxford – Portland 2010.
- Hedges, Chris, *Carstvo opsjena: Kraj pismenosti i trijumf spektakla*, Algoritam, Zagreb 2011.
- Kahn, Paul, *The Cultural Study of Law: Reconstructing Legal Scholarship*, University of Chicago, Chicago – London 1999
- Luhmann, Niklas, *A Sociological Theory of Law*, Routledge & Kegan Paul, London 1985.
- Macaulay, Stewart, *Images of Law in Everyday Life: the Lessons of School, Entertainment, and Spectator Sports*, Law and society review 21 (2/1987), str. 185-218.
- Machura, Stefan.; Robson, Oeter, *Law and Film: Introduction*, Journal of Law and Society 28 (1/2001), str. 1-8.
- Machura; Stefan, Ulbrich, Stefan, *Law in Film: Globalizing the Hollywood Courtroom Drama*, Journal of Law and Society 28 (1/2001), str. 117-132.
- Marshall McLuhan, *Razumijevanje medija*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008.

- Nussbaum, Martha, C., *Pjesnička pravda: Književna imaginacija i javni život*, Deltakont, Zagreb 2005.
- Podlas, Kimberlianne, *Please Adjust Your Signal: How Television's Syndicated Courtrooms Bias Our Juror Citizenry*, *American Business Law Journal* 39 (1/2001), str. 1 – 24. doi: 10.1111/j.1744-1714.2001.tb00409.x
- Sherwin; Richard, K., Feigenson; Neal, Spiesel, Christina., *Law in the Digital Age: How Visual Communication Technologies are Transforming the Practice, Theory and Teaching of Law*, *Boston University Journal of Science and Technology Law* 12 (2/2006), str. 227-270.
- Vrban, Duško, *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006.
- Žižek, Slavoj, *Pervertitov vodič kroz film*, Antibarbarus – HDP, Zagreb 2008.

Law and Film

An Essay on Legal Culture

Abstract

Law and film is a quickly-developing interdisciplinary branch which has recently been getting more and more attention, while being almost completely ignored in the Republic of Croatia. The themes that law and film cover are various. Firstly, it can be observed how law and film affect each other and how that interrelation affects the opinions of citizens – i.e. the progress of legal culture overall. Also, film can be observed as a sort of source of law, since certain films and/or scenes can serve as case studies. In this topic there will be mention of several famous films which are entirely (or most of the time) set in a courtroom (so-called courtroom dramas).

Key words: *law, film, legal culture, popular culture, legal studies, Hollywood.*

This journal is open access and this work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.